

Doğal Kaynak Zenginliğinin Bir Sorun Haline Dönüşmesinde Rol Oynayan Etkenler Nelerdir?¹

What is the Problem with Natural Resource Wealth?

Yazarlar: M. Humphreys, J.D. Sachs, J.E. Stiglitz

Çeviri: Harun Bal², Emrah Eray Akça³, Burhan Biçer⁴

ÖZET

Petrol ve doğal gaz başta olmak üzere doğal kaynaklara bolca sahip ülkelerin ekonomik ve sosyal açıdan diğer ülkelere göre daha iyi durumda olmaları beklenmesine karşın, genellikle tersi bir durum sergilemeleri söz konusudur. İktisatçıların "kaynak talihsizliği" olarak adlandırdıkları bu durum uzunca bir süredir analizlere konu olmakta ve olası nedenleri açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmada temel olarak doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerin ne zaman ve nasıl harcanması gerektiği konusunda alınacak ekonomik ve politik kararlar ve kaynakların çıkarımı konusunda uluslararası şirketlerle yapılan görüşmelerin içeriği üzerinde durulmaktadır. Çalışmadan elde edilen genel sonuçlar, zengin petrol ve doğalgaz donanımının yol açtığı arzu edilmeyen sonuçların nedenlerini ve bu olumsuz sonuçların nasıl bertaraf edilebileceği konusunda atılması gereken adımları ortaya koymaktadır. Doğal kaynaklardan elde edilecek gelirlerin gelecekte karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacağı düşünülen alanların teşvik edilmesi amacıyla bu alanlara aktarılması kaynak talihsizliğinden kaçınma bağlamında büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaynak Talihsizliği, Petrol Gelirleri, Gelişmekte Olan Ülkeler.

ABSTRACT

Although countries which abundantly have natural resources as oil and natural gas are expected to be better off than other countries in terms of economic and social aspects, the opposite situation occurs in general. The situation which is termed as "resource curse" by economists has been discussed and probable causes have been explained for so long in literature. Present study mainly focuses on the economical and political decisions to make about when and how to use the revenue that natural resources generate and the content of negotiations with international corporations. Results from the study generally produce the causes for undesired outcomes of being resource-rich and suggest which actions to be taken to eliminate these adverse outcomes. In order to avoid the resource curse it is of vital importance to transfer income acquired from resources to the fields which are thought to have comparative advantage in the future.

Keywords: Resource Curse, Oil Revenues, Developing Countries.

¹ Columbia University Press tarafından 2007 yılında yayınlanan Editörlüğünü M.Humphreys, J.D. Sachs ve J.E. Stiglitz'in yaptığı *Escaping the Resource Curse* başlıklı kitabın 1-21 arasında yer alan "What is the Problem with Natural Resource Wealth?" başlıklı birinci bölümü.

² Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, harunbal@cu.edu.tr

³ Araş.Gör., Çukurova Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, ekaca@cu.edu.tr

⁴ Araş.Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, burhanbicer@osmaniye.edu.tr

1. Giriş

Petrol ve doğal gaz başta olmak üzere zengin doğal kaynaklarına sahip olan ülkelerin bu tür kaynaklara nispeten daha az sahip olan ülkelerle kıyaslandığında iktisadi gelişme ve iyi yönetim bakımından genel olarak daha kötü performans sergilemeleri, sosyal bilimciler tarafından literatürde *kaynak talihsizliği* (*resource curse*) olarak adlandırılmıştır. Kaynak talihsizliği kavramına ilk defa Auty (1993)'nin çalışmasında yer verilmiştir. Bu kavramın çıkış noktası, petrol başta olmak üzere çeşitli doğal kaynakların keşfine ve çıkarımına bağlı olarak ekonomik refah düzeyinin artacağı yönündeki olumlu beklentilere karşın, bu tür kaynakların çıkarımının dengeli ve sürdürülebilir ekonomik gelişmeye engel oluşturduğu görüşünü destekleyen istatistiksel veri ve gözlemlere dayanmaktadır.

Doğal kaynak donanımı bakımından kıt olan ülkelerin bu kaynaklardan yoksun olmalarının, bu ülkelerin ekonomik açıdan başarılı olmalarına engel oluşturduğu yönünde kesin bulgular mevcut değildir. Zira *Asya Kaplanları* olarak adlandırılan ülkeler (Hong Kong, Kore, Singapur, Tayvan) zengin doğal kaynak rezervlerine sahip olmaksızın, imalat sanayiye dayalı ihracata dönük endüstrilerin gelişimi ve hızlı ekonomik büyüme bakımından başarılı olmuşlardır. Diğer yandan birçok doğal kaynak zengini ülke sürdürülebilir ekonomik büyümeyi yakalama arayışlarındayken, derin ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmışlardır (Sachs and Warner, 1995). Zengin doğal kaynak donanımları bazı ülkelerde yaşam standartlarının yükselmesine yardımcı olurken, diğer bazı ülkelerde ise sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamada başarısız olmuştur. Yirminci yüzyılın son çeyreği boyunca kaynak zengini ülkelerin nispeten kaynak yoksunu olanlara göre daha yavaş bir iktisadi büyüme performansı sergiledikleri görülmüştür. Söz konusu ülkelerdeki bu büyüme başarısızlıklarının yanı sıra, kaynak zenginliği ile zayıf demokratik gelişmişlik (Ross, 2001), yolsuzluk (Sala-i Martin ve Subramanian, 2003) ve iç savaş arasındaki güçlü korelasyon da dikkat çekicidir (Humphreys, 2005).

Doğal kaynak zengini ülkelerle ilgili bahsedilen bu olumsuz görüşlere rağmen, kaynak talihsizliğini tüm kaynak zengini ülkeler için genellemek doğru değildir. Bazı doğal kaynak zengini ülkeler kaynak zenginliklerinin yönetiminde ve uzun dönem ekonomik gelişmede diğerlerinden çok daha iyi performans sergilemektedirler. Ekonomisi yoğun bir şekilde petrol satışlarına bağımlı olan Nijerya ve Endonezya 30 yıl önce kişi başına gelir bakımından benzer düzeyde ekonomilerdi. Ancak, günümüzde Endonezya'nın kişi başı gelir düzeyi Nijerya'nınkinin dört katı kadardır (Ross, 2003). Benzer bir çelişki elmas ve petrol-gaz benzeri yenilenemeyen kaynaklar bakımından zengin diğer birçok ülke arasında da söz konusudur. Örneğin elmas zengini olan Sierra Leone ve Botswana karşılaştırıldığında, Botswana ekonomisinin son 20 yıl içerisinde ortalama %7 oranında büyüdüğü, buna karşın Sierra Leone'nin iç karışıklıklarla uğraştığı ve kişi başı milli gelirinin 1971-1989 yılları arasında % 37 gibi bir oranda düştüğü görülmektedir (World Bank Country Briefs).

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişmişlik Endeksi istatistiklerine bakıldığında kaynak zengini ülkeler arasındaki refah farklılıklarının boyutu net bir şekilde gözükmemektedir.

(Human Development Report 2005). Ülkelerin gelir, sağlık ve eğitim düzeyleri hakkında bilgiler sunan bu endekse bakıldığında, başlıca petrol üreticisi olan Norveç'in endeksin en üst sıralarında yer aldığı görülmektedir. Göreli olarak sıralamanın üstlerinde yer alan diğer petrol üreticisi ülkeler Brunei, Arjantin, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve Meksika'dır. Ancak Ekvatorial Gine, Gabon, Kongo Cumhuriyeti, Yemen, Nijerya ve Angola gibi birçok petrol üreticisi ülke sıralamanın en alt kısımlarında yer almaktadır. Çad, 177 ülke arasında 173. sırada yer alarak bu açıdan en kötü performansı sergileyen petrol üreticisi ülke konumundadır.

Kaynak zengini ülkeler arasında refah düzeyi bakımından var olan bu farklılık, aynı zamanda kaynak zengini ülkelerin kendi içlerinde de söz konusudur. Kaynak zengini ülkeler bu kaynaklarını toplumun genel refah düzeyinin yükselmesi yönünde kullanış olsalar dahi, gelir dağılımında eşitsizlik sorunu baş göstermektedir. Bu durum, doğal kaynakların 'fakir insanların bolca yer aldığı zengin ülkeler ürettiği' şeklinde ifade edilebilir. Doğal kaynak donanımı bakımından Latin Amerika bölgesinin en zengin ülkesi olan Venezüella'nın nüfusunun yaklaşık olarak yarısı yoksulluk sorunu yaşamaktadır. Tarihsel perspektifte değerlendirildiğinde Venezüella'da ülke kaynaklarından elde edilen gelirin azınlık bir elit kesimin hâkimiyetinde olduğu görülmektedir (Weisbrot et al. 2006). Ülkeler arasında hareket serbestisine sahip olan sermaye gibi faktörlerin yurtiçinde vergilendirilmesi ya da mevcut vergi oranlarının yükseltilmesi bu faktörlerin ülkeyi terk etmesine yol açabilirken, ülkeler arasında hareketsiz olan doğal kaynakların vergilendirilmesi en azından teoride yatırımcılar için caydırıcılığa yol açmamaktadır. Bu bağlamda, doğal kaynaklar üzerine konulacak vergilerden elde edilen gelirlerin daha eşit bir toplum yaratılmasında kullanılabilmesi olanağı göz önüne alındığında, söz konusu ülkelerde eşitliğin daha yüksek düzeyde olması beklenilebilir. Ancak uygulamada böyle bir durumun çok nadir gerçekleştiği gözükmektedir.

Doğal kaynakların gelişmekte olan ülkelerde neden olduğu olumsuz ekonomik ve politik sonuçlar, gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri ve uluslararası toplum için çok çeşitli uygulama sorunlarına yol açmaktadır. Örneğin Meksika, devlet tarafından işletilen petrol şirketlerini özelleştirmeli mi? Dünya Bankası, Çad'daki petrol ve bağlı sektörlerin geliştirilmesi için finansal destekte bulunmalı mı, eğer destek sağlayacaksa bunu hangi koşullar altında sağlamalı? Uluslararası toplum, son on yılda karşılaştıkları ekonomik durgunluk dönemi boyunca ortaya çıkan bütçe açıklarını kapatmak için Bolivya ve Ekvator'un gelecekteki petrol gelirlerini ipotek etmelerine izin vermeli mi? Azerbaycan vergilerdeki düşüşü finanse etmek için kendi petrol gelirlerini kullanmalı mı ya da petrolden elde ettiği gelirleri istikrar fonunda mı biriktirmeli? Sudan, petrol satışlarından elde ettiği gelirleri petrol üreticisi bölgeleri desteklemek için mi kullanmalı, yoksa toplumun daha eşit bir hale gelmesi için elde edilen gelirleri tüm bölgeler arasında mı paylaşmalı?

Bu çalışmada, yukarıda kısaca bahsedilen sorunlar üzerine geniş bir fikir çerçevesi sunulmakta ve kaynak talihsizliğine yakalanan ülkelerin bu durumdan nasıl çıkacakları ve kaynak yönetimini nasıl başaracakları konusunda açıklamalarda bulunmaktadır. Kaynak talihsizliği konusunda geniş bir literatür bulunmakla birlikte, konuyu ekonomik

ve politik yönden hem teoriye hem de uygulamaya odaklanarak ele alan çalışma sayısı oldukça azdır. Bu çalışmada, kaynak talihsizliğinden kurtulmanın yollarının arayışı bağlamında doğal kaynak yönetimi konusunda önde gelen ekonomistlerden, politikacılardan ve araştırma ve politika yapımında rol alan yasal organlardan başarılı kaynak yönetiminin nasıl sağlanabileceği konusunda kendi deneyimlerini aktarmaları talebinde bulunulmuş ve onlardan gelen geri bildirimlere yer verilmiştir. Analiz boyunca özellikle petrol ve doğal gaz odak noktası olacak şekilde araştırmalar yapılmıştır. Petrol ve doğalgaz üretimi kendine özgü bazı karakteristiklere sahip olmasına rağmen, burada öne sürülen fikir ve önerilerin birçoğu diğer doğal kaynak çeşitlerine de uygulanabilir. Çalışmadan elde edilen genel sonuçlar, zengin petrol ve doğalgaz donanımının yol açtığı arzu edilmeyen sonuçların nedenlerinin ve bu olumsuz sonuçların nasıl bertaraf edilebileceği konusunda atılması gereken adımların detaylı bir analizini ortaya koymaktadır.

Burada öncelikle sorunun çözümüne ve atılması gereken adımlara odaklanmaktan ziyade, kaynak talihsizliğinin çıkış noktası araştırılmaktadır. Bu doğrultuda petrol ve doğalgaz zenginliğinin sezgisel olarak onlardan beklenen pozitif sonuçlarından ziyade neden negatif sonuçlar doğurduğu sorusu ile işe başlanmaktadır. Araştırmalar sonuç olarak, kaynak talihsizliğine yakalanan ülkelerin bu durumdan kurtulabileceklerine işaret etmekte ve bu yönde önerilerde bulunmaktadır. Son dönemlerde bilim adamlarınca konu ile ilgili yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgular, konunun daha net anlaşılmasına önemli miktarda yardımcı olmaktadır.

2. Kaynak Talihsizliği Olgusunun Nedenleri

Doğal kaynak talihsizliğinin nedenlerini anlayabilmek için öncelikle doğal kaynak zenginliğinin diğer zenginlik türlerinden ne tür farklılıkları olduğunu ortaya koymak gerekir. Burada iki önemli farklılık göze çarpmaktadır. Birincisi diğer zenginlik yaratıcı kaynakların aksine doğal kaynak zenginliğinin üretim yoluyla ortaya çıkarılması gibi bir zorunluluğun olmamasıdır. Bu tür kaynakların yeraltından çıkarımı zenginlik yaratılması için yeterlidir. Herhangi bir üretim sürecinin sonucu olmadığından dolayı doğal kaynak nedenli zenginliğinin oluşması, ülke içerisinde yer alan diğer ekonomik faaliyetlerden bağımsız olarak meydana gelebilir. Örneğin, doğal kaynak zenginliği diğer sanayi sektörleriyle tam bir bağlantı kurmaksızın ve yerli işgücünün büyük bir bölümünün istihdamını gerektirmeksizin meydana gelebilir. Doğal kaynakların çıkarımı diğer politik süreçlerden de önemli ölçüde bağımsızdır. Hükümetler vatandaşlarının rızasına başvurmaksızın veya devletin diğer kurumlarından izin almaksızın doğal kaynak rezervlerini elde edebilmektedirler. İkinci önemli farklılık, özellikle petrol ve gaz gibi doğal kaynakların yenilenemez olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple doğal kaynaklar genellikle bir gelir kaynağı olmaktan ziyade daha çok değerli bir varlık stokuna benzetilmektedir.

Doğal kaynaklarla ilgili yukarıda bahsedilen iki özellik, bir ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratabilecek bazı politik ve ekonomik süreçlere yol açmaktadır. Bu bağlamda

en büyük risklerden birisi siyaset bilimcilerin “*rant kollama davranışları*” olarak adlandırdıkları durumun ortaya çıkmasıdır. Doğal kaynakların çıkarım maliyeti ile piyasa değerleri arasında ortaya çıkan ciddi fark (iktisadi rant), bu rantı ele geçirmek için özel sektör kesimi aktörlerini ya da politikacıları siyasi mekanizmaları kullanma yönünde teşvik etmektedir. Rant arayışında olan şirketlerin hükümet yetkilileriyle yaptıkları gizli görüşmeler yoluyla ortaya çıkan büyük fırsatlar, doğal kaynak zenginliğinin ekonomik ve politik bakımdan doğuracağı olumsuz sonuçları bir araya getirmektedir.

2.1. Asimetrik Bilgiye Dayalı Eksik Uzmanlaşma

Doğal kaynak zenginliği ile ilgili ilk problem kaynaklardan sağlanacak döviz gelirlerinin ülkeye girmesinden önce meydana gelmektedir. Hükümetler doğal kaynakların çıkarımı konusunda uluslararası şirketlerle yaptıkları işlemlerde önemli engellerle karşılaşmaktadırlar. Çünkü söz konusu uluslararası şirketler doğal kaynaklardan elde edebilecekleri ranta büyük ilgi duydukları için, bu konuda uzmanlaşmış bir yapıdadırlar. Petrol ve doğalgaz arama faaliyetleri sermaye ve teknoloji yoğun olduğundan, doğalgaz ve petrol çıkarma süreci hükümetler ile bu konuda deneyimli uluslararası özel sektör aktörleri arasında iş birliğini gerektirir. Bu gereksinim alıcıların satışa konu olan malların değeri hakkında, satıcı konumunda olan kaynak zengini ülkelerden daha fazla bilgiye sahip olmaları gibi alışılmadık bir durum ortaya çıkartabilir. Şirketler bu tür durumlarda hükümete göre daha fazla pazarlık gücüne sahip pozisyonda olabilirler. Kaynak zengini ülkeler için bir zorluk ta kendilerine uygun teklif sunacak firmalarla anlaşmanın yollarını bulabilmektir. Kaynak zengini ülke hükümetlerinin bu konuda anlaşma sağlayabilecekleri şirket sayısının çok olması, şirketler arası rekabeti artıracığı için şirketlerin aşırı uzmanlaşmaları dolayısıyla elde edebilecekleri rantı azaltmakta ve böylece kaynak sahibi ülkeler kaynakların piyasa değerinin daha büyük kısmını ele geçirebilmektedirler. Ancak her zaman böyle bir rekabetin varlığı çok gerçekçi gözükmemektedir.

2.2. Hollanda Hastalığı

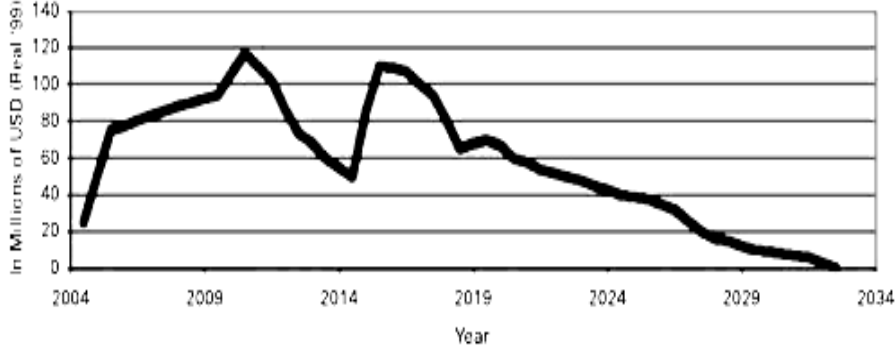
Doğal kaynakların çıkarımı konusunda ülkeler ve uluslararası şirketler arasında anlaşma sağlandığında ve ülkeye para akımı başladığında yeni sorunlar baş göstermektedir. 1970’lerde Hollanda bu tür bir problemi yaşamıştır. Hollanda’nın Kuzey Denizi’nde doğal gaz keşfetmesinin ardından imalat sanayi sektörünün performansında gerileme olduğu gözlenmiştir. Benzer şekilde kaynak keşfi ya da kaynak gelirlerinde önemli bir artış sonrası ekonomilerinin diğer sektörlerinde gerileme ile karşı karşıya kalan ülkelerin Hollanda Hastalığı’na yakalandıkları ifade edilmektedir (Ebrahim-Zadeh, 2003). Bu hastalığın bileşenleri oldukça basittir. Doğal kaynak ihracatındaki artışa bağlı olarak ülkeye döviz girişlerinin artması ulusal paranın değer kazanmasına yol açmaktadır. Bu durum doğal kaynak dışı sektörlerin rekabet gücünü zayıflatmakta ve bu sektör ürünlerinin ihracatını olumsuz yönde etkilemektedir (harcama etkisi). Burada doğal kaynak ihracatından elde edilen gelirler ticarete konu olan malları ithal etmek için kullanılabilir. Fakat bu durum doğal kaynak dışı ticarete konu olan mal üreten yerli üreticilerin zararı pahasına gerçekleşmektedir. Aynı zamanda işgücü ve sermaye gibi

üretim faktörleri canlanmanın yaşandığı doğal kaynak sektörüne hareket etmektedirler (kaynak hareketi etkisi). Doğal kaynak sektöründe işgücü ve sermayenin fiyatının artması, diğer sektörlerdeki üreticiler için maliyet artışına yol açmaktadır. Sonuç olarak doğal kaynakların çıkarımı, doğal kaynak sektörünün ve ticarete konu olmayan sektörlerin (inşaat sektörü gibi) gelişimine yönelik bir işlevde bulunurken, geleneksel ihracat sektörleri bundan olumsuz etkilenmektedir. Hollanda’da gerileyen sektör imalat sanayi olurken, gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörü olmuştur. Bu duruma örnek teşkil eden tarihsel olaylara, Avustralya’nın 19. Yüzyıldaki altın zenginliği, Kolombiya’nın 1970’lerdeki kahve zenginliği ya da 16. yüzyılda Latin Amerika gümüş ve altınlarının İspanyol ve Portekizli emperyalist güçler tarafından yağma edilmesi yoluyla sağlanan altın ve gümüş zenginliği örnek gösterilebilir.

Küresel olarak bu değişiklikler çeşitli kanallar yoluyla ekonomide ters etkiler yaratabilir. Ekonomik yapının bu tür bir dönüşüme uğraması, sermayenin uyarlanması ile işçilerin yeni iş aramaları ve bunun için eğitim almalarının gerekmesi gibi maliyetlere yol açabilmektedir. Bunun yanı sıra Hollanda hastalığı nedeniyle ortaya çıkan bazı değişimler başka olumsuz sonuçlara da yol açabilir. Örneğin, eğer imalat sanayi sektörü yeni teknolojiler yaratması ve beşeri sermayeyi artırması dolayısıyla uzun dönem ekonomik büyümenin kaynağı olarak görülürse, bu sektörün gerilemesi uzun dönem ekonomik büyüme üzerinde olumsuz sonuçlar doğuracaktır (Sachs and Warner, 2001). Diğer bir kanal gelir dağılımı yoluyla ortaya çıkmaktadır. Eğer tarım ve imalat sanayi gibi ihracat sektörlerinin getirisi doğal kaynakların getirisinden daha adil (eşit) bir gelir dağılımına imkân veriyorsa, bu sektörel değişim gelir dağılımında eşitsizliği arttıracaktır. Hangi kanal yoluyla gerçekleşirse gerçekleşsin Hollanda hastalığı ekonominin geneli için sıkıntılı bir sürece yol açmaktadır. Doğal kaynak sektöründeki canlanma bir süre sonra sona erdiğinde ekonominin diğer sektörlerinin iyileşme evreleri oldukça uzun bir zaman alabilecektir.

2.3. Doğal Kaynak Gelirlerinin Oynaklığı

Hollanda hastalığı doğal kaynaklardan elde edilen döviz gelirlerinin yurtiçine girişinden kaynaklanırken, bu kaynaklardan elde edilen gelirlerin zaman içerisinde farklı olması başka problemlere yol açmaktadır. Bir gelir kaynağı olarak dikkate alındığında petrol ve doğalgaz üretiminden elde edilen kazançların oldukça oynak (high volatility) olduğu görülmektedir. Doğal kaynak gelirlerinin oynaklığı, çıkarılan doğal kaynak miktarının zaman içerisinde değişmesi, şirketler tarafından devlete yapılan ödeme zamanındaki değişiklikler ve üretilen doğal kaynağın değerinde meydana gelen dalgalanmalar olmak üzere üç nedenden kaynaklanmaktadır. Oynaklığın ilk iki nedeni, Çad’ın 2004-2034 dönemi için petrol gelir tahminlerinin gösterildiği Şekil 1.1’de ele alınmıştır.



Şekil 1. Çad'ın Petrol Gelirleri

Kaynak: Dünya Bankası Araştırma Paneli (2000)'nde Sunulan Tahmine Dayalı.

Şekilde, Çad'ın petrol gelirlerinde hızlı bir düşüşü takip eden ani bir artış ve devamında ikinci bir artış ve bunu takip eden ikinci bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu yapı iki farklı nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi, çıkarılan kaynak miktarında zaman içerisinde meydana gelen değişimdir. Petrol çıkarımını takip eden ilk birkaç yılda petrol üretimi zirveye ulaşma eğilimindeyken, üretim durana kadar aşama aşama azalmaktadır. Çad için görülen bu durum, Nijerya veya kaynak zengini başka ülkeler için de söz konusu olabilir. Ayrıca ülkede politik istikrarsızlığın artması gibi faktörler bu kaynak gelirlerinin oynaklığını daha da artırıcı etmenlerdir. Oynaklığın ikinci büyük kaynağı ise üretim yapan firma ve devlet arasında yapılan anlaşmanın doğasından kaynaklanmaktadır. Çad örneğinde, petrol konsorsiyumu üretimin ilk birkaç yılında vergiden muaf tutulmuştur. Vergiler ülke gelirlerinin ana kaynağını oluşturduğundan dolayı, petrol gelirlerinin vergilendirilmeye başlanması Çad'ın gelirlerini ani bir şekilde artıracaktır.

Oynaklığın üçüncü büyük nedeni doğalgaz ve petrol fiyatlarındaki aşırı oynaklıktan kaynaklanmaktadır. Dünya bankası tarafından hazırlanan Şekil 2'de 1987-2006 dönemi için petrolün varil fiyatının gelişimi gösterilmektedir. Bu dönemde petrol fiyatlarında yukarı yönlü bir trend olduğu açık bir şekilde gözükmektedir. Bu trend etrafındaki oynaklık ise genel olarak haftalık artı eksi % 5 ile % 10 arasında bir seyir izlemektedir.



Şekil 2. Tahmini İhracat Hacmine Göre Ağırlıklandırılmış FOB Petrol Spot Fiyat (Varil Başına Dolar Olarak)

Gelir yaratıcı kaynakların oldukça oynak olması durumunda bazı problemler ortaya çıkmaktadır. Bu problemlerden en önemlisi, özellikle ticari malın değerinde yaşanan dalgalanmaların yol açtığı gelecekteki belirsizliğin ekonominin uzun dönem planlanmasını güçleştirmesidir. Belirsizlikle ilgili ya da sermaye piyasası eksiklikleri ile ilgili oynaklıklar söz konusu olmasa dahi, bu ticari malları satan alan ülkelerin harcama düzeyinde oynaklıklar meydana gelmektedir. Durgunluk yıllarında harcamalar kısılırken, canlanma dönemlerinde son derece yüksek harcamalar yapılmaktadır. Bu durum, konjonktür dalgalanmalarının sırasıyla “dip ve zirve” evrelerini geçirmelerine yol açmaktadır. Genellikle ekonominin canlanma dönemlerinde sağlanan faydalar geçici bir nitelikteyken, daralma dönemlerinde ortaya çıkan problemler uzun süre kalıcı olabilmektedir.

Bu dalgalanmaların büyüklüğü uluslararası borçlanmalar nedeniyle artabilir. Kaynak fiyatlarının ve çıktının yüksek olduğu canlanma dönemlerinde yurtdışından borçlanma, canlanma evresinin daha da şiddetlenmesine yol açmaktadır. Böyle dönemlerde ekonomide harcamalar oldukça yüksek seviyededir. Fakat kaynak fiyatları düştüğünde ve borçların ödenme vadesi geldiğinde söz konusu ülkeler ekonomik daralmayı daha da güçlendireceği için harcamaları kısma konusunda güçlük yaşarlar. 1970’lerin aşırı petrol fiyatları artışında olduğu gibi, çoğu petrol ülkesi gelecekteki petrol gelirlerini ipotek ederek aşırı borçlanmaya gitmişler ve bu durum 1980’lerin başında petrol fiyatlarındaki düşüşü takiben borç kriziyle sonuçlanmıştır. Meksika, Nijerya ve Venezuela petrol fiyatlarındaki ani yükseliş ve düşüş dolayısıyla borç krizini yaşayan tipik ülkelerdir. Bu durum görüldüğü kadar mantıksız değildir. Birçok az gelişmiş ülke uluslararası borçlanma kredibilitesine sahip olmadığı için büyümesi için gerekli altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek amacıyla ihtiyaç duyduğu krediye ulaşma imkanına sahip değildir. Petrol bu anlamda bir karşılık ya da en azından bir garanti olarak görülebilir. Bu sebeple, petrol fiyatlarındaki ani artışlar sadece ülkeye daha yüksek döviz girişine sebep olmamakta, aynı zamanda uluslararası kredilere ulaşma imkânını da

artırmaktadır. Eğer altyapı yatırımları bir ülke için büyük öncelik taşıyorsa, gelecekteki petrol gelirlerini teminat göstererek borç almak mantıklı gözükebilir. Bununla birlikte büyük boyutlara ulaşan uluslararası borçların gereksiz yere kullanılması ya da yöneticiler tarafından bireysel çıkarları için kullanılması durumunda, uluslararası sermaye akımlarını yönlendirenler paniğe kapılarak sermaye kaçışlarına sebep olabilmekte ve bu durum borç alan ülkeleri derin bir borç krizinin içine sürükleyebilmektedir. Bu, petrol zengini ülkeler için olduğu kadar petrol zengini olmayan ülkeler için de geçerlidir. Fakat kaynak zenginliği, doğası gereği kaynak zengini ülkeleri bu dinamiklere karşı daha hassas bir pozisyona getirmektedir.

2.4. Servetini Tüketmek

Doğal kaynaklarla ilgili bir diğer problem, hükümetlerin bu kaynaklardan elde ettikleri gelirleri harcamaya başladıklarında ortaya çıkmaktadır. Petrol ve doğalgaz yenilenemeyen kaynaklar olduğundan dolayı, satışlardan elde edilen gelirin harcanması bir gelir tüketiminden ziyade sermaye / servet tüketimi olarak görülmelidir. Bu gelirlerin sürekli harcanması durumunda ülkenin toplam sermaye stoku da azalacaktır. Çıkarım maliyetleri göz ardı edildiğinde optimal strateji doğal kaynaklardan elde edilen gelirin çoğunun finansal varlığa dönüştürülmesidir. Çıkarım maliyetleri dikkate alındığında ise Hotelling'in analizi, kaynakların çıkarımı için optimum zamanın belirlenmesine yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Teorik olarak portföy oluşturma problemi, harcama kararlarından tamamen bağımsız olarak ele alınabilir. Petrolü yer altındaki altına, apartman inşaatına, dolara ya da yer yüzündeki diğer varlıklara çevirmek optimal bir karar olabilir. Aslında böyle yaparak, örneğin petrol haklarını Future piyasalarda satarak, doğal kaynaklarla ilgili gelir oynaklığı tamamen giderilebilir. Benzer şekilde, petrol varlıklarının tamamen özelleştirilmesi de mükemmel işleyen piyasalarda benzer rolü üstlenebilir. Bununla birlikte, hükümetlerin doğal kaynak riskini finansal varlıklara çevirirken ödediği zımnî fiyatların oldukça yüksek olması, hükümetlerin bu tür uygulamalara başvururken tedbirli davranmalarına yol açabilir.

Uygulamada gelir ve harcama kalemleri birbiriyle bağlantılı iki unsurdur. Araştırmacılar doğal kaynak gelirlerinin bir zenginlik yaratıcı etkisinin olmadığını, sadece varlık tabanının bileşimini değiştirdiğini vurgulamaktadırlar. Doğal kaynak çıkarımına bağlı olarak artan gelir ve sermaye stokuyla birlikte harcama baskısı da artmaktadır. Bu baskıya çeşitli etkenler yol açabilir. Ülkede gücü elinde bulunduran politikacılar kaynak gelirlerini bir sonraki politikacılara bırakmaktan ziyade kendi politik argümanları doğrultusunda harcama eğiliminde olabilirler. Bu harcamalar onların iktidarlarını daha da güçlendirecek yönde olursa politikacılar bu harcamaları yapma konusunda daha fazla teşvik edilmiş olurlar. Diğer bir baskı, siyasi destek karşılığında politikacılardan bazı imtiyazlar talep eden kişilerden kaynaklanmaktadır. Bireyler siyasi destek karşılığında doğal kaynak gelirlerinin yarattığı refah artışından maksimum düzeyde yararlanmayı arzu ederler. Doğal kaynakların kullanımının özellikle ekonominin eksik kapasitede çalışması durumunda kapasiteyi artırmaya yönelik teşvik edici bir unsur olarak kullanılması, milli gelir üzerinde büyük etkiler doğurabilecektir. Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin bütçe açığı konusunda ülkeleri uyarması ve belirli bir bütçe açığı sınırına tabi tutması bu bağlamda anlamlı bulunabilir.

Oldukça güç bir durum ise devletin önemli yurtiçi kaynakları kullanımını gerektiren değerli projelere sahip olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda petrol gelirlerinin yurtiçi kaynak hareketliliğinin maliyetini telafi edecek yönde kullanılması cazip hale gelebilir. Ama bu yaklaşım diğer politikalarla desteklenmedikçe, ulusal paranın değer kazanmasına yol açabilmekte ve böylelikle ekonominin diğer kesimlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu durumda net etki negatif olabilir. Bununla birlikte hükümetler petrol gelirlerini yurtiçi kaynak hareketliliğinin maliyetini telafi edecek yönde kullanırken, kaynak zenginliğinin yatırım için ihtiyaç duyulan döviz karşılayacak şekilde kullanılması, ulusal paranın değerlendirilmesine yol açmaksızın ekonomik büyümeyi teşvik edebilir.

2.5. Eğitime Yapılan Yetersiz Yatırımlar

Aşırı tüketim, düşük yatırımlar ile sonuçlanmaktadır. Çalışmalar, kaynak zengini ülkelerde eğitime yapılan yatırım harcamalarının yetersiz olduğunu göstermektedir (Gylfason, 2001). Doğal kaynak zenginliğine güvenen ülkeler eğitim alanındaki yatırımları ihmal etmektedirler. Hâlbuki eğitim alanında yapılacak yatırımlar yoluyla işgücünün niteliğinin artırılması mümkün olmakta ve bu şekilde ekonominin diğer sektörlerine de pozitif katkılar sunulabilmektedir. Eğitime yapılan harcamaların milli gelir içindeki payının azalmasına bağlı olarak ortaokula kayıt oranı ve kızların okullaşma yılları düşmektedir. Milli gelirin büyük bir kısmını sermaye yoğun faaliyetler oluşturduğu için, eğitim harcamalarındaki düşüşün maliyeti uzun dönemde meydana gelmektedir.

Kaynak zenginliğinin doğası gereği bu önyargıyı anlamak olasıdır. Ülkenin zenginliği imalat sanayi ya da diğer üretken faaliyetlerindeki yatırımlara bağlı olduğunda, beşeri sermaye yatırımları zenginlik yaratmanın belirleyici bir parçası olmaktadır. Bununla birlikte, ülkenin zenginliği doğal kaynak donanımına bağlı olduğunda, nitelikli işgücüne çok fazla ihtiyaç duyulmayacağı için eğitim yatırımları göz ardı edilebilmektedir.

Bu ekonomik ve finansal endişelerin ötesinde, petrol ve gaz bağımlılığı ile ilgili politik dinamiklerin de ekonomi üzerinde olumsuz etkileri olabilir. Petrole bağımlı olan ekonomilerde siyasi özgürlük sınırlanmakta, demokratik olmayan yönetim rejimleri söz konusu olmakta, yolsuzluk yüksek oranlara ulaşmakta ve ülkede iç savaş ve kargaşa riski artmaktadır. Bunların araştırılmasından elde edilen bulgular, doğal kaynak bağımlılığının çeşitli mekanizmalar yoluyla bu sonuçlara yol açtığını ortaya koymaktadır.

2.5.1. Yolsuzluk

Doğal kaynak zengini ülkelerde yolsuzluk oranının yüksek olması en önemli politik risk faktörüdür. Petrol gibi kısa dönemli büyük finansal varlıkların mevcut olması, siyasi liderler tarafından bu tür varlıkların yağma edilmesi riskini arttırmaktadır. Bu varlıkların kontrolünü ellerinde tutanlar, bu varlıkları iktidarda kalmayı sürdürmek amacıyla kullanabilirler. Yapılan bazı hesaplamalara göre yolsuzluk petrol faaliyetlerinin doğasında vardır. Fakat petrol ve doğalgaz bağımlılığı yolsuzluğu dolaylı yoldan da

etkileyebilir. Doğalgaz ve petrol donanımı, kamu görevlileri için yolsuzluğu daha da kolaylaştırıcı zayıf bir devlet yapısına yol açabilir. Eğer petrol ve doğalgaz sektörlerinin büyümesi ülkedeki bürokratik gücün artmasıyla ilişkili ise bu durumda yönetimde şeffaflığı sağlamak daha güç bir hale geleceği için yolsuzluk riski de artmaktadır. Ülkeler arasındaki yolsuzluk farklılıklarını ele alan istatistiki çalışmalar, doğal kaynak bağımlılığının bu anlamda güçlü bir belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır (Leite and Weidmann, 1999).

Doğal kaynaklarla bağlantılı yolsuzluk birçok şekilde ortaya çıkabilir. Karlarını maksimize etmeye çalışan uluslararası madencilik ve petrol şirketleri, kaynakları daha ucuza çıkarmanın yollarını araştırmaktan ziyade, kaynakların kontrolünü elinde bulunduran ülke yöneticilerine rüşvet vererek bu kaynakları piyasa değerinin altında elde etmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca bu kaynaklar belirli bir komisyon ya da ortaklık karşılığında yurtiçi firmalara piyasa değerinin altında satılmaktadır. Kaynak zengini ülkelerde yolsuzluk riskinin oldukça yüksek olması, bu tür yolsuzlukların milli ekonomiye maliyetinin de önemli boyutlara ulaşması anlamına gelmektedir. Örneğin Nijerya başkanı Abacha petrol gelirlerinden 3 milyar doları zimmetine geçirmekle suçlanmaktadır (Ayttey, 2006).

2.5.2. Güçsüz ve Sorumsuz Bir Devlet Yapısı

Doğalgaz ve petrol gibi ek gelir kaynaklarının devleti daha güçlü bir pozisyona getireceği beklentisine karşılık, uygulamada bunun tam tersi sonuçların ortaya çıkmasının çeşitli nedenleri vardır (Karl, 1997). Petrol ve doğalgaz satışlarından gelir elde eden devletler yurttaşlarına daha az güven duymakta ve bu nedenle devlet ve yurttaş arasındaki bağ zayıf olmaktadır. Doğal kaynak gelirlerine güvenen devletlerde bu gelirler dolayısıyla vergi oranlarının düşük olması, hatta hiç olmamasına bağlı olarak vergi ödemeyen vatandaşlar devlet faaliyetlerini sorgulamamaktadırlar. Dolayısıyla vatandaşların devlet faaliyetlerini onaylamamaları durumunda bir tehdit unsuru olarak devletten finansal desteklerini çekme gibi bir güçleri söz konusu değildir. Bunun bir sonucu olarak devletler sivilleşme konusunda pek bir ihtiyaç duymamaktadırlar. Bunun yanı sıra yurtiçi gelirlerden ziyade petrol ve doğalgaz kaynaklı dış gelirlere bağlı olan devletler, gelir toplayacak bürokratik bir kurumun geliştirilmesine de daha az ihtiyaç duyarlar (Fearon ve Laitin, 2003). Çoğu Batı ülkesinde vergi toplama ihtiyacının güçlü bir devletin ve demokratik kurumların var olmasına katkı sağladığı düşünülmektedir. Dolayısıyla yurtiçi vergi gelirlerinden yoksun olan ve dış gelir kalemlerine güvenen bir devlet yapısının, birçok kaynak zengini ülkede etkin devlet yapısının gelişimini engellendiği belirtilmektedir (Moore, 1998).

Ayrıca, kaynak zengini ülkelerin gelirleri büyük oranda genel ekonominin başarı ve gücünden bağımsız olduğundan dolayı bu ülkelerde ekonomiye katkı sağlayacak faaliyetleri desteklemeye daha az ihtiyaç duyulmaktadır. Bir hükümet ekonomide geniş bir destek tabanı yaratmaksızın petrol sektörüne yoğunlaşarak aşırı kapasitede gelirlerini artırmayı amaçlayabilir. Ancak böyle yaparak güçlü bir devlet yaratmamaktadır. Böyle bir strateji ülke liderlerini koruma konusunda başarılı olsa dahi, ulusal ekonomiyi güçlendirmeye yönelik ihtiyaç duyulan kapasite artırımını sağlamayacaktır.

2.5.3. Demokrasiye Yönelik Tehdit

Bir ülkedeki güçsüz devlet yapısı ve yüksek yolsuzluk düzeyinin olumsuz politik etkileri eninde sonunda siyasi yapının kendisi için de sonuçlar doğuracaktır. Özellikle petrol ve doğalgaz gibi kaynaklar bakımından zengin ülkelerin demokratik bir siyasi sisteme sahip olma ihtimalleri petrol ihraç etmeyen ülkelere göre daha düşüktür. Bu ilişki, petrol keşfeden ülkede petrolün keşfini takip eden on yılda meydana gelen demokratik değişimleri gösteren yatay kesit çalışmalarında açıkça görülmektedir. Sonuçta, petrolün kontrolünü elinde bulunduran liderler petrol zenginliğini kullanarak muhaliflerine baskı uygulamakta ve gelecekte yapılacak bir seçim yoluyla iktidarı kaybetme olasılığını ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar.

Petrolün bahsedilen bu olumsuz politik etkileri sadece gelişmekte olan ülkeler için değil, gelişmiş ülkeler için de söz konusu olabilir. Yakın tarihli bir çalışmada Amerikan eyaletlerinin her biri için 1929-2002 dönemini ele alarak petrol ve kömür üretimi ile bunların mevcut yönetimin gücü üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmadan, bu tür kaynaklara bağımlılıkta meydana gelen % 1'lik bir artışın yaklaşık olarak mevcut yönetimin siyasi zafer elde etme olasılığını % 0.5 oranında artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Goldberg et al. 2005). Genel olarak, petrol bağımlısı ülkelerin en az üç özelliği, doğal kaynak bağımlılığıyla demokrasi eksikliği arasındaki ilişkiyi açıklamaya yardımcı olmaktadır (Ross, 2001). Birincisi, petrol zengini ülkelerde temel gelir kaynağı petrol ihracatından elde edilen dövizler olduğu için ve çoğunlukla halktan vergi alınmadığı için mevcut yönetim üzerinde halktan gelen bir iktidar değişim talebi baskısı yoktur. İkinci olarak, petrolün kontrolünü elinde bulunduranlar petrol gelirlerini kendi siyasal güçlerine yönelik tehditleri bastırmak için kullanabilirler. Son olarak, petrol zengini ülkelerdeki vatandaşlar sanayileşmekte olan ülkelerin dönüşüm etkilerine daha az maruz kalma eğilimindedirler. Dolayısıyla bu ülkeler diğer ülkelerdeki sanayileşme sürecinden pek fayda sağlayamamaktadırlar.

2.5.4. Üretim Bölgelerindeki Mağduriyetler

Doğal kaynakların üretimi, ülke içi üretimde ve özellikle de üretildiği bölgede çeşitli siyasi hayal kırıklıklarına yol açabilir. Doğal kaynak üretimi, kaynakların çıkarılması sürecinde yerel halkın zorla dışarıya göç ettirilmesi, çıkarım sonrasında bölgeye yeni göçlerin yapılması ve bu nedenle artan nüfus baskısı, hava kirliliği ve yozlaşma gibi sonuçlar doğurabilir. Bu türden değişimler minimal düzeyde olsa dahi, kaynak üretim bölgesindeki yerleşikler kaynak zenginliği üzerinde hak talep ettikleri için bu kaynaklardan sağlanan gelirlerin diğer bölgelere aktarıldıklarını fark ettiklerinde hayal kırıklığına uğramakta ve olumsuz bir ruh haline bürünmektedirler. Petrol zengini bölgelerdeki bu türden şikayetlere Angolada'ki Cabinda bölgesinde, Çad'daki Doba ve hatta Sao Tome ve Principe'deki küçük Principe adasındaki şikayetler örnek gösterilebilir.

2.5.5. Merkezi Yönetime Karşı Ayaklanmalar

Petrol ihracatçısı ülkeler iç savaşın yokluğunda dahi diğer ülkelere göre 2 ile 10 katı arasında daha fazla askeri harcama yapmaktadırlar. Bununla birlikte kaynak zengini ülkelerde sıklıkla görülen iç savaşlar, kaynak talihsizliğinin başlıca nedenleri arasındadır İstatistikî veriler iç savaşın daha çok petrol zengini ülkelerde meydana geldiğine işaret etmektedir (Humphreys, 2005). Gerçekten de Angola, Kolombiya ya da Sudan gibi petrol zengini ülkeler sınırlarında yıllardır iç savaşı yaşamaktadırlar. Bunun birçok nedeni vardır. Eğer doğalgaz ve petrol satışlarından elde edilen gelirler devletin varlığını korumak gerekçesiyle politik liderlerin elinde toplanırsa, bu durumda devlet dışındaki aktörler genellikle şiddet yoluyla devlet yönetimini ele geçirmeye çalışmaktadır (Collier and Hoeffler, 2000; Fearon and Laitin, 2003). Bu durum, bazen üretim bölgelerinde ortaya çıkan mağduriyetler dolayısıyla, bazen de Kongo Cumhuriyeti örneğinde olduğu gibi açık bir şekilde merkezi hükümeti devirme arayışları doğrultusunda ayrılıkçı çağrılara yol açabilir (Englebert ve Ron, 2004). Bu türden girişimler, kaynak zengini ülkelerin güçsüz bir kapasiteye sahip olmaları ve meşrutiyetten yoksun olmaları durumunda daha şiddetli olmaktadır. Bu kaynaklarla ilgilenen dış aktörler, şirketler ve devletler, yeni yönetimle ilişki kurabilme beklentisiyle merkezi yönetime karşı ayaklanmaları destekleyebilirler. Dış güçler genellikle petrol rezervlerini ve gelir akımlarını elde edebilmek amacıyla petrol üreten ülkelerin iç işlerine burunlarını sokmaktadırlar. Bunun en ünlü örneği, 1953 yılındaki İran'daki CIA destekli darbe girişimidir (Gasirowski, 1987).

2.5.6. Siyasi ve Ekonomik Etkileşimler

Bu bölümün birinci kısmında tartışılan ekonomik problemler ile ikinci kısımda tartışılan siyasi problemler arasında güçlü bir etkileşim mevcuttur. Demokrasiyle yönetilen ülkelerde dahi hükümetler doğal kaynakları özelleştirdiği zaman genellikle kaynakların tam piyasa değerinin altında bir bedel elde ederler. Kaynak çıkarım endüstrisindeki firmalar öncelikle kaynaklara ulaşmak için ödeyecekleri tutarı minimize etmeye odaklanırlar. Bu yüzden kaynak çıkarımı konusunda merkezi yönetimle yapılan anlaşmadan hükümete nispeten daha fazla yarar sağlamayı amaçlarlar. Bu amaçlarına da genellikle kampanyalar gibi politik faaliyetler ile özel ve kamu sektörü işbirliğiyle ulaşmaktadırlar. Ayrıca doğal kaynakların özelleştirilmesi bütçe açıklarının azaltılması yönünde nispeten daha kolay bir yol olmasına rağmen, şirketlerle yapılan anlaşmalarda geleceği net olarak görememe olasılığının ve rant kollama davranışlarının yarattığı problemler küçümsenmeyecek boyuttadır. ABD'deki bazı yönetimlerin ilave bütçe fonu sağlamak adına doğal kaynakları oldukça uygun bir değere sattıkları gözlenmiştir. Örneğin Ronald Reagan, fiyatlarda ciddi bir düşüşle sonuçlanan petrol sözleşmelerinin açık artırmayla satışını tasarlamıştır. Bunların yanı sıra, kaynak çıkarımı endüstrisindeki şirketlerin genellikle kaynakların satın alınması için merkezi yönetime ne kadar bedel ödediklerinin açıklanması hususunda şeffaf olma eğiliminde olmadıkları görülmektedir. Bu şirketler çoğu kez doğal kaynak çıkarımından kaynaklı çevresel zararı sınırlandıran ya da yerel halkın uğradığı zararın maliyetini karşılamak için şirketleri sorumlu tutan hükümet düzenlemelerini engelleme eğilimindedirler.

3. Sonuç ve Politika Önerileri

Bu çalışma, petrol ve doğalgaz zenginliğinin ekonominin geneli üzerinde yarattığı olumsuz etkiler ve bu etkilerden kaçınmanın yolları konu edinmektedir. Çalışmadan elde edilen genel bulgular, kaynak zengini ülkelerin, petrol kaynaklarının daha etkin ve adil kullanımına ve gelişimine yönelik tedbirler almaları gerektiği konusunda birleşmektedir. Bununla birlikte uygulamada bu tür tedbirlere başvuran ve bu doğrultuda adımlar atan ülkelere sık rastlanılmamaktadır. Ülkeler bu tür adımları atmak konusunda isteksiz ya da yetersiz ise bu anlamda en iyi çözüm doğalgaz ve petrolü yer altında bırakmak olabilir. Çünkü yer altında kalan petrol israf edilmiş bir varlıktır. Petrolün yer altında bırakılması getirisinden vazgeçildiği anlamına gelse de, özellikle devletin kaynaklardan sağlanan gelirleri toplum için kullanmasından ziyade kendi çıkarları için kullanması durumunda oluşacak risklerden dolayı yeraltı bu tür varlıklar için en güvenli yer olabilir. Fakat petrolün yeraltından çıkarılıp satılması ve buradan elde edilen gelirin toplumun refahının artırılması doğrultusunda kullanılması halinde insanlar bu kaynaklardan fayda sağlayabilir. Bu bağlamda kaynakların yeraltından çıkarılmasının zamanlaması da büyük önem taşımaktadır. Bu kararın merkezi yönetim tarafından en optimal biçimde belirlenmesi gerekmektedir. Kaynakların yeraltından çıkarılma zamanının belirlenmesinde sadece yerel yönetimler değil uluslararası şirketler, sivil toplum ve uluslararası toplum da önemli rol oynamaktadır. Bu noktada eğer merkezi yönetimin doğal kaynaklardan elde edilen gelirin büyük bir kısmını toplumun refahını artırmak için kullanmaması durumunda, uluslararası şirketlerin ve yerel grupların kaynak çıkarım faaliyetlerine destek vermemesi gerekmektedir. Sezgisel olarak düşünüldüğünde, kaynaklardan elde edilen gelirin gelecekteki tüketiminin bugünkü tüketimine tercih edilmesi optimal bir davranış olabilir. Dolayısıyla bu konuda sabırlı olmak gerekebilir.

Ülkelerin kaynakların etkin bir şekilde yönetimi konusunda oldukça istekli oldukları varsayıldığında bu konuda neler yapılabilir? Bu noktada önem taşıyan ilk husus, kaynakların çıkarımı konusunda merkezi yönetimin tamamen devreden çıkıp bu işi özel sektöre devretmesinin optimal olup olmadığına karar verilmesidir. Bu konuda Joseph Stiglitz, özelleştirmenin her derde deva bir ilaç olmadığını altını çizmektedir. Stiglitz'e göre, petrol ve doğalgaz zenginliğinin yaratacağı olası makroekonomik problemleri ve kaynakların yönetimi konusundaki mikro ekonomik problemleri çözmeksizin böyle bir özelleştirmeye gidilmesi, ülke varlıklarında ciddi değer kayıplarına yol açabilir. Stiglitz ayrıca kaynakların çıkarılması konusunda merkezi yönetim ile özel şirketler arasında kurulan anlaşmaların içeriğine dikkat çekmekte ve yapılan anlaşmaların optimal sonuçlar doğuracak şekilde tasarlanmadığına vurgu yapmaktadır.

Özel sektörle belirli ölçüde bağlantı halinde olunması genellikle kaçınılmazdır ve bunun son derece etkin sonuçlar üretmesi olasıdır. David Johnston, petrol anlaşmalarının ülkeye getirisini değerlendirmede kullanılan en yaygın metotların zayıf yönlerini ortaya koymakta ve ülkenin iyi bir anlaşma yapıp yapmadığını değerlendirmede önemli noktaların neler olduğu yönünde temel unsurları belirlemektedir. Jenik Radon, ülkelerin bu anlaşmalardan maksimum fayda sağlayabilmelerinin büyük ölçüde görüşmeyi yürüten kişilerin yeteneklerine bağlı olduğuna ve bu kişilerin geleceği öngörmeye

başarılı kimseler olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Aslında petrol anlaşmaları müzakereleri sanıldığından çok daha karışıktır. Radon, tecrübeli bir müzakere ekibinin olası getirileri üzerinde dururken, aynı zamanda petrol ve doğalgaz müzakerelerini ülkedeki tüm parti ve grupların yakından takip etmeleri gerektiğini belirtmektedir. Çoğu kez kaynaklarının çıkarımının rekabetçi ihaleler yoluyla gerçekleştirilmesi, ülkenin hem en yüksek getiriyi elde etmesine yol açmakta hem de ülkeyi bazı grupların çıkarına hizmet edecek işlemlerden korumaktadır. Petrol kaynaklarının çıkarımı konusunda düzenlenen bazı açık artırma ile satış tasarıları, aday şirketler arasında rekabete yol açarken aynı zamanda kaynak zengini ülkenin bu şirketlerin yapısı ve büyüklüğü hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalarına yardımcı olabilir. Şeffaflığı ve rekabeti artırıcı girişimler, şirketler arasında gizli anlaşmalar yapılmasının yolunu tıkarken, kaynak zengini ülkenin daha fazla gelir elde etmesine yol açmaktadır.

Petrol ve doğalgaz satışından elde edilen paralar ülke içerisine girmeye başladığında yeni problemler ortaya çıkmaktadır. Geoffery Heal, harcama kalıplarından gelir kalıplarını ayrı tutmak için ekonomik bakımdan optimal yolun iktisadi mantığını ortaya koymaktadır. Buna göre, optimal harcama yolu genellikle olduğundan çok daha yüksek düzeyde harcama düzleştirmesi yapmaktır. Heal ayrıca, doğal kaynakların tükeneceğini hesaba katmaksızın bu kaynaklardan elde edilen gelirlerin yol açabileceği problemlere değinmekte ve kaynak çıkarım faaliyetlerinin milli muhasebe hesaplarına maksimum katkıyı sağlayacak şekilde yapılmasını mümkün kılan daha iyi bir yöntem sunmaktadır. Bir ülkenin optimal harcama yolu, uzun dönemde daha yüksek büyüme oranlarına ulaşmak amacıyla diğer sektörlerde ihtiyaç duyulan yatırımlar ile petrol ihracatından elde edilen döviz gelirlerinin olası negatif makroekonomik sonuçlarının iyi bir şekilde dengelenebilmesine bağlıdır. Bu denge problemi bağlamında Jeffrey Sachs, doğal kaynakların ekonominin diğer sektörleri üzerinde yol açabileceği muhtemel olumsuz etkilerin gerçekleşeceği koşulları göstermektedir. Sachs, doğal kaynakların diğer sektörler üzerindeki olumsuz etkilerinden kaçınılabileceğini ve uygun yatırım stratejileriyle bu etkilerin pozitif dönüşebileceğini öne sürmektedir. Bu bağlamda optimal yatırım stratejisi, kaynaklardan elde edilecek gelirlere güvenerek önceden daha fazla harcama yapılmasını da gerektirebilir. Ancak doğal kaynak gelirlerinin yatırıma dönüştürülmesinin zamanlamasının belirlenmesinde politik baskıların dışarıda tutulması gerekmektedir. Bu tür sorunlara yönelik çözümler doğal kaynak fonlarının dağılımı yoluyla sağlanabilir. Fakat bunun için bu fonların geçmişte politik aktörler tarafından belirlenen yatırım teşviklerinin dağılımını değiştirebilmesi gerekmektedir. Teşviklerin dağılımı; harcama kararlarında rol oynayan aktör grubunu genişletmek, bu aktörlere belirli harcama yolları konusunda yükümlülükler getirmek ve başlangıçta belirlenen bir harcama yolundan herhangi bir sapmayı politik aktörler için maliyetli bir hale getirmek gibi en azından üç temel şekilde etkilenebilir.

Doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerin ne zaman ve nasıl harcanması gerektiği konusunda alınacak ekonomik ve politik kararlar ve kaynakların çıkarımı konusunda uluslararası şirketlerle yapılan görüşmelerin içeriği de üzerinde önemle durulması gerekli bir diğer konudur. Doğal kaynakların yanlış kullanımı durumunda kamu ya da özel sektör bünyesinde yer alan kişiler bazı geçici tedavi edici reçeteler yoluyla kısa dönemde kaynak talihsizliği problemini ortadan kaldıracaklardır. Fakat bu tür davranışlar

diğer sektörlerdeki reform hareketleriyle desteklenmedikçe uzun dönemde fayda sağlanamamaktadır. Buradaki önemli nokta, doğal kaynaklardan elde edilecek gelirlerin gelecekte daha verimli olacağı düşünölen alanların teşvik edilmesi amacıyla bu alanlara aktarımıdır. Bu bağlamda politik aktörlerin verdikleri kararların toplum tarafından iyi bir şekilde değerlendirilmesi, toplumun bu konuda bilinçli bir pozisyonda olması ve kaynaklardan elde edilen gelirlerin gelecekte karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacağı düşünölen sektörlerin gelişiminde kullanılması önem taşımaktadır. Doğal kaynakların yönetiminin nasıl gerçekleştiği konusunda halkın bilgiye erişimini kolaylaştıracak değişimler olmadığı sürece, kaynak zengini ölkeler “kaynak talihsizliği” olgusuyla iç içe yaşamaya uzun bir süre daha devam edecek gibi görünmektedirler.